

Rita Gradaïlle
Rosa Mari
M. Belén Caballo

La igualtat de gènere i l'empoderament de les dones: desafiaments del mil·lenni en clau educativa i social

Resum

A començament de l'any 2000, les Nacions Unides es va plantejar un seguit d'objectius que formarien part dels desafiaments per al –per aleshores– acabat d'iniciar nou mil·lenni. Quinze anys més tard, i a punt de finalitzar el termini fixat per a la consecució d'aquells compromisos, reflexionem des d'una perspectiva socioeducativa al voltant dels assoliments en matèria d'igualtat de gènere. En aquest sentit, al·ludir el tercer Objectiu de Desenvolupament del Mil·lenni comporta una anàlisi transversal i una visió molt més àmplia del que significa igualtat entre els sexes i empoderament de la dona; és per això que l'educació representa una eina fonamental per al canvi d'actituds que permetrà transformar globalment les comunitats en societat més justes, equilibrades i equitatives.

Paraules clau

Educació, Gènere, Igualtat, Drets, Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni

La igualdad de género y el empoderamiento de las mujeres: desafíos del milenio en clave educativa y social

A comienzos del año 2000, Naciones Unidas se planteó una serie de objetivos que formarían parte de los desafíos para el –por aquel entonces– recién iniciado nuevo milenio. Quince años más tarde, y a punto de finalizar el plazo fijado para la consecución de aquellos compromisos, reflexionamos desde una perspectiva socioeducativa en torno a los logros alcanzados en materia de igualdad de género. En este sentido, aludir al tercer Objetivo de Desarrollo del Milenio comporta un análisis transversal y una visión mucho más amplia de lo que significa igualdad entre los sexos y empoderamiento de la mujer; de ahí que la educación represente una herramienta fundamental para el cambio de actitudes que permitirá transformar globalmente las comunidades en sociedades más justas, equilibradas y equitativas.

Palabras clave

Educación, Género, Igualdad, Derechos, Objetivos de Desarrollo del Milenio

Gender equality and empowering women: Social and educational challenges of the millennium

In early 2000, the United Nations set out a number of objectives for what were perceived as key challenges for the start of what was then the new millennium. Fifteen years later, with the deadline for the achieving of those commitments at hand, we reflect from a socio-educational perspective on the progress made in gender equality. On this point, reference to the third Millennium Development Goal calls for a transversal analysis and a much broader understanding of what gender equality and female empowerment mean, if education is to constitute a fundamental tool for changing attitudes that will make it possible to transform communities around the globe into societies that are more just, more balanced and more equal.

Keywords

Education, Gender, Equality, Rights, Millennium Development Goals.

Com citar aquest article:

Gradaïlle Pernas, Rita; Mari Ytarte, Rosa; Caballo Villar, M. Belén (2015). "La igualtat de gènere i l'empoderament de les dones: desafiaments del mil·lenni en clau educativa i social". *Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa*, 61, p. 41-57

Introducció. El repte d'ésser dona

Les Nacions Unides van proposar, com un dels principals *Objectius del Mil·lenni*, abordar la situació de desigualtat que afecta les dones en el món, atenent a factors com l'educació, la inserció laboral, l'accés al poder, la igualtat d'oportunitats i la pobresa, entre d'altres. Quan tot just es compleix el termini establert per al seu assoliment, i acabats de formular quins seran els reptes dels propers decennis, a les següents pàgines presentem una breu anàlisi sobre el lloc de les nenes i les dones pel que fa a aquest objectiu, preguntant-nos –més enllà de les dades i les estadístiques que constaten un clar avenç– quins són els reptes més urgents que han d'abordar per fer efectiva la igualtat de les dones respecte dels homes. O, més encara, quin és el paper que l'educació té en aquest recorregut, tant des d'una visió global com en cadascuna de les institucions i programes educatius que, dins i fora de l'escola, podran fer més real l'equitat i la justícia en la vida quotidiana de les dones.

Situem els nostres arguments en la gran disparitat que existeix en el tracte a les dones en diferents regions del món, de manera que encara avui, en moltes d'elles, el fet de néixer nena suposa un risc per a la vida o, si més no, la certesa que tindrà serioses dificultats per assolir una vida digna. També és cert que les dones han anat accedint gradualment, i la major part de les vegades gràcies a les seves iniciatives, lluites i reivindicacions, a un reconeixement equiparable –políticament, econòmicament i socialment– al dels homes, incrementant la seva visibilitat en els espais públics. No obstant això, fins i tot en les societats més avançades, aquesta fita encara resulta insuficient si atensem a la violència sistemàtica que s'exerceix sobre elles, a les seves dificultats per poder conciliar la vida familiar i laboral, o que també són elles les que assumeixen els treballs pitjor remunerats, les que –en major mesura– engreixen les llistes de la pobresa, amb una escassa representació en els àmbits de poder. I tot això, malgrat la seva massiva incorporació a la institució educativa, inclosa la superior.

L'educació constitueix, per tant, un dels elements centrals en la consecució d'aquest objectiu. Com recorda Amelia Valcárcel (2004), la igualtat per a les dones requereix d'unes condicions prèvies perquè pugui realitzar-se: societats democràtiques, on la separació religió-Estat sigui una realitat, la promulgació de lleis que assegurin la paritat així com més escoles per tal de garantir l'accés a tots els nens i nenes que es troben en edat escolar. La igualtat, com a objectiu, suposa desplegar aquests principis en accions concretes que impregnin el conjunt del teixit social, des de les polítiques fins a les formes d'articulació de la convivència i la vida quotidiana; en definitiva, que tractin de definir la ja “vella” afirmació que *allò personal és polític*, en la possibilitat de garantir l'accés a l'espai públic en condicions d'equitat amb una inserció laboral digna i autonomia financera, que permetin el desenvolupament de la pròpia individualitat així com la capacitat per exercir-la sense tuteles, en la coresponsabilitat familiar i en la cura intergeneracional de

manera equilibrada i justa. En aquests reptes, que afecten en major o menor mesura totes les dones, és on l'educació constitueix un factor clau per fer-les realitat; no només en l'accés al coneixement, a la construcció d'un saber propi i al desenvolupament de la pròpia subjectivitat, sinó també a la seva projecció social, a la creació de comunitat, a la construcció de xarxes que afavoreixin la consciència grupal, el respecte als drets que són reiteradament vulnerats.

L'objectiu número 3 que l'ONU va ratificar com un dels Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni el setembre de 2000, s'ha centrat en *promoure la igualtat de gènere i l'empoderament de la dona*. En l'anàlisi realitzada el 2012 respecte a la consecució d'aquest objectiu (ONU, 2012), es van constatar els avenços realitzats en diverses àrees com l'educació, el treball, la salut i el protagonisme de les dones. No obstant això, en el mateix informe s'evidenciava la necessitat d'augmentar els recursos per a la consecució d'altres èxits ja que, tot i les millores experimentades, les desigualtats persisteixen en tots els àmbits estudiats. De les dades presentades, en podem extreure dues conclusions:

- *La necessitat de dissenyar polítiques socials a escala global que assegurin un tracte digne, just i igualitari per a les dones.* Es constata la impossibilitat d'abordar la qüestió de la igualtat de forma sectorial, ja que aquesta requereix d'una perspectiva transversal en diferents nivells, atenent a les diferents regions i àrees geogràfiques; una intervenció que ha d'estar especialment centrada en temes com la salut, els drets sexuals i reproductius, l'economia i les mesures per assegurar el seu protagonisme i un millor repartiment del poder, tant en l'espai domèstic com en el social.
- *L'educació s'ha d'entendre com la columna vertebral en la promoció de l'empoderament de les dones.* A més de les condicions polítiques i socials necessàries, l'educació representa l'únic itinerari que possibilita la plena participació de les dones tant en la societat com en la seva pròpia vida. En l'objectiu núm. 5¹, referit a la salut materna, la Unicef recorda que *L'educació de les nenes millora la salut de les mares*; és a dir, a més de la dotació de professionals adequats i l'accés a programes de salut reproductiva, l'educació a una maternitat més segura, proporcionant una major informació i comprensió de la maternitat, a més de retardar l'edat en què tenen el primer fill. D'aquí que abordem l'educació des d'una perspectiva transversal i integral, tant per al seu desenvolupament individual com per a les seves oportunitats socials: sortir de la pobresa i comptar amb serveis que responguin a les seves necessitats familiars, laborals o de salut requereix d'institucions i programes que protegeixin des de la primera infància l'educació de les nenes i les joves. A la qual cosa s'hi afegeix una supervivència més duradora i sostenible de les següents generacions:

L'educació s'ha d'entendre com la columna vertebral en la promoció de l'empoderament de les dones

“Les filles de mares amb educació primària tenen una probabilitat una vegada i mitja més gran de sobreviure que les filles de mares sense educació. La probabilitat de sobreviure augmenta a més del doble quan la mare té educació secundària” (ONU, 2013: 8).

La igualtat
entre els gèneres
constitueix la base
per aconseguir un
món pacífic,
pròsper i
sostenible

No només cal garantir el compliment de l'objectiu, sinó assegurar una vida digna; un repte de difícil abast per a gran part de les dones en el món. L'informe de l'any 2013 evidenciava la bretxa existent entre els gèneres així com la impossibilitat per a moltes dones de prendre decisions respecte als assumptes públics, a més d'aquelles eleccions que afecten el seu recorregut vital (ONU, 2013). Tal com es va posar de manifest a la *Cimera de les Nacions Unides per un Desenvolupament Sostenible* el setembre de 2015, la igualtat entre els gèneres –en tant que dret humà fonamental– constitueix la base per aconseguir un món *pacífic, pròsper i sostenible*. La igualtat és necessària *per promoure l'accés a l'educació, atenció mèdica, un treball decent i representació en els processos d'adopció de decisions polítiques i econòmiques* per a les nenes de tot el planeta. Val a dir, respecte a aquest objectiu, que entre 1990 i 2013 s'ha reduït la taxa de mortalitat a causa dels parts en un 45% i que l'atenció dels naixements per personal capacitada el 2014 ha augmentat en un 71%. No obstant això, persisteix la disparitat entre regions, segons s'evidencia en l'informe de 2015.

Les discrepàncies es donen en la cobertura d'assistència capacitada durant el part; uns rangs que oscil·len des de la protecció universal a l'Àsia oriental i gairebé universal (96%) al Caucas i Àsia central, a una taxa mínima de cobertura a l'Àfrica subsahariana i Àsia meridional, amb prou feines el 52%. A més, en aquestes dues regions, se situa la taxa de mortalitat materna i de nounats més alta del món (ONU, 2015: 50).

Com conclou l'informe, protegir i afirmar les dones en aquesta dimensió constitueix un dels reptes irrenunciables; no només per a elles, sinó per a la pròpia sostenibilitat i desenvolupament del Planeta. En aquest sentit, en el *Fòrum Mundial per l'Educació*, celebrat el maig de 2015 a la República de Corea, es contempla el desafiament de garantir l'educació permanent, al llarg de tota la vida, especialment per a totes les nenes i dones. A través de diferents organitzacions internacionals, es concreten els objectius a assolir en l'horitzó de l'any 2030, en què l'educació continua sent la via idònia per a una ciutadania més plena i responsable.

Hem d'assumir
els reptes
encara pendents
per promoure una
igualtat efectiva
de gènere

Des d'aquesta perspectiva, com a educadors, hem d'assumir els reptes encara pendents per promoure una igualtat efectiva de gènere. Per això, en les següents pàgines, ens preguntem com podem contribuir des del treball educatiu –en totes les seves àrees i dimensions– a l'assoliment d'aquests objectius, en les realitats locals i a nivell internacional.

Els Objectius del Mil·lenni i l'educació en clau d'igualtat de gènere

En el marc del treball desenvolupat per la UNESCO, s'han establert el 2015 les línies prioritàries en educació per avançar en l'assoliment d'una major igualtat entre homes i dones. En els seus documents, s'al·ludeix a les polítiques, programes i pràctiques que han de permetre aconseguir aquest objectiu, sent alhora un punt de partida per a les reflexions i propostes que orientin el treball educatiu des d'una perspectiva de gènere (UNESCO, 2015b). Prenem com a referència l'estudi realitzat per l'equip dirigit per Unterhalter (2014) de l'Institut d'Educació de la Universitat de Londres, en el qual se subratllen les pràctiques educatives que promouen la paritat i l'èxit de les nenes, alhora que es constaten les diferents valoracions realitzades per l'ONU en els últims anys entorn de l'objectiu número 3. Fonamentalment, abordem tres qüestions bàsiques en el seu compliment des d'una perspectiva educativa: l'ocupació, l'accés als recursos i l'empoderament social.

Educació per accedir a la feina i afavorir la igualtat d'oportunitats

L'Assemblea General de Nacions Unides va proclamar, a començament de la dècada de 1970, un Decenni per a la Dona en què va definir un pla que incloïa un ampli conjunt de directrius, estratègies i mesures específicament orientades a la seva promoció i l'assoliment de la igualtat, el desenvolupament i la pau. Però seria en la II Conferència Mundial sobre la Dona, celebrada a Copenhaguen l'any 1980, quan s'impulsaria un Pla d'Acció Mundial per a l'establiment d'un nou ordre econòmic que garantís la plena participació de les dones en l'ocupació, incidint en els drets i llibertats fonamentals, així com en l'eliminació de tota forma de discriminació, amb el propòsit d'enfortir la pau i la igualtat.

En aquesta Conferència s'identificaven tres esferes en què hi havia signes evidents de desigualtat, fet que feia minvar les garanties de moltes dones per poder exercir –amb plena justícia– determinats drets, com l'accés a l'educació, l'accés equitatiu a les oportunitats d'ocupació i a serveis adequats d'atenció a la salut. Uns objectius que, tot i els nombrosos intents, no van aconseguir assolir-se durant aquesta etapa; d'aquí que cinc anys més tard –a la Conferència de Nairobi (1985)– s'adoptés un nou enfocament, instant els governs a la creació i implementació de polítiques públiques, desenvolupant mesures a escala nacional i internacional, amb el foment de la participació de la dona –en igualtat de condicions– en totes les dimensions d'allò social.

La participació de la dona no només era legítima sinó indispensable per a una comprensió integral de les polítiques públiques

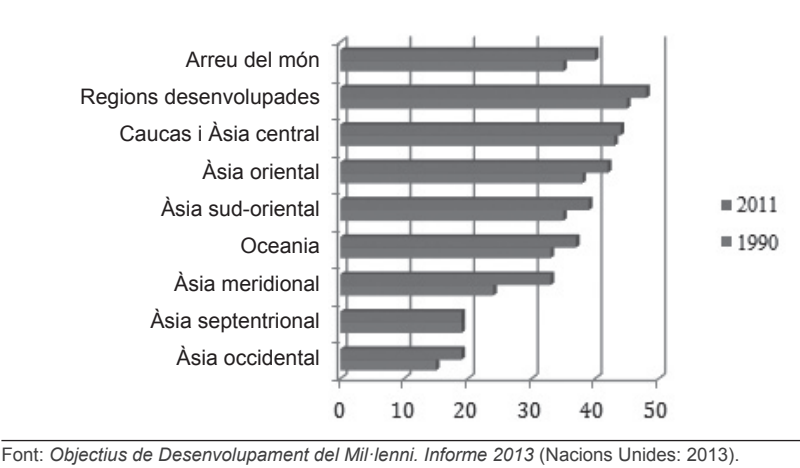
L'estratègia de Nairobi va establir les bases d'una nova forma de pensar, en declarar que la participació de la dona no només era legítima sinó indispensable per a una comprensió integral de les polítiques públiques. Cinc anys més tard –i a l'empara de la IV Conferència Mundial de la Dona, celebrada a Beijing el 1995– es crea la Plataforma d'Acció de Beijing (PAdB), on s'esbossen dotze àmbits amb seriosos obstacles per al desenvolupament i la integració plena de la dona en la societat; entre ells, l'economia. Seria l'any 2000 quan els Estats Membres van afirmar sis principis fonamentals per a fomentar les relacions internacionals; uns preceptes basats en la llibertat, la igualtat, la solidaritat, la tolerància, el respecte i la responsabilitat comuna, identificant-les com les pedres angulars al voltant de les quals es tractaria de garantir que les dones gaudissin dels mateixos drets que els homes. Amb aquest desafiament s'ha treballat des de l'última Conferència mundial de la dona; tot i que en aquests vint anys s'han produït alguns avenços, segueixen existint moltes barreres i limitacions per a les dones arreu del món, ja que cap país ha aconseguit la igualtat en l'ocupació entre els gèneres.

Mirarem d'analitzar detalladament els obstacles i els èxits associats a l'accés a l'ocupació, atenent diferents factors i/o circumstàncies:

a) Divisió sexual del treball

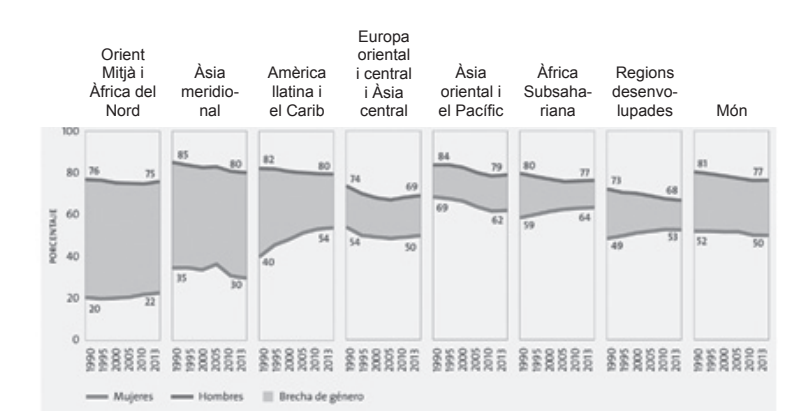
Tot i que en les últimes dècades s'han produït notables progressos en l'accés de moltes dones al treball remunerat, aquest continua constituint un àmbit en el qual persisteixen importants barreres per a la integració del col·lectiu femení; alguna d'elles referida a la tipologia de treball que realitzen, en existir diferències que deriven en desigualtats tant pel que fa a l'accés al mercat assalariat, al tipus de tasques que exerceixen i a la remuneració econòmica percebuda. Així, i encara insistint en la necessitat de la seva integració, en l'economia de mercat encara s'identifiquen esferes laborals clarament tipificades com a femenines; una d'elles és, a nivell mundial, les activitats vinculades amb el sector primari. Aquesta circumstància es constata amb l'escàs increment –amb prou feines un 5%– de la proporció de participació de dones en el treball remunerat en sectors diferents a l'agrícola al llarg de les últimes dècades (1990-2011).

Gràfic núm. 1: Percentatge de dones en treballs remunerats no agrícoles (1990-2011)

L’increment de les oportunitats d’accés a l’educació secundària i superior ha propiciat una ínfima disminució (de tot just un 1%, passant del 65 al 64%) de les taxes de participació femenina en la força de treball, registrant-se una menor presència de dones en el rang d’edat d’entre 15 i 24 anys en tasques que requereixen força més que no pas competència professional i coneixement. El mateix succeeix amb el percentatge d’homes que es dediquen a aquest tipus d’activitats, tot i que comparativament continua sent molt superior respecte al de les dones; aquesta circumstància evidencia que –tot i existint una gran bretxa– s’ha produït una lleu reducció entre els gèneres en les tres últimes dècades.

Gràfic núm. 2: Taxa de participació en el mercat laboral, dones i homes. Percentatge (1990-2013)

Això no obstant, tal com es pot observar al gràfic núm. 2, aquestes tendències manifesten clares divergències territorials, ja que mentre a l'Àsia Oriental i el Pacífic la taxa de participació se situa al voltant del 62%, a l'Orient Mitjà i Àfrica Septentrional ronda el 22%. Unes dades que, analitzades en clau dicrònica (entre 1992 i 2012) mostren realitats clarament diferenciades, ja que el major augment de la taxa de la feminització de la força de treball es va produir a Amèrica Llatina i el Carib, amb un increment del 10%. L'Àfrica Subsahariana segueix sent la regió que presenta una elevada inserció en la força de treball –tant masculina com femenina– en tasques agrícoles, amb escassa diferència entre els gèneres.

La creixent integració femenina en el mercat de treball assalariat podria considerar-se un avenç en termes culturals, si bé la realitat denota que el context social en què té lloc aquesta participació no és neutral, ja que aquest fenomen no ha anat acompanyat de l'augment proporcional de la implicació dels homes en les tasques domèstiques; per aquest motiu el treball –remunerat o no remunerat– reproduceix la segregació en estar clarament diferenciades les diferents branques d'activitat en funció del sexe. La bretxa existent al mercat laboral s'evidencia també en l'objectiu número 5, especialment a les zones rurals, la salut materna, la garantia d'un part i una criança saludables, així com l'accessibilitat als programes de salut reproductiva (que inclouen la planificació de la maternitat), faciliten l'autonomia de les dones i les seves possibilitats per desenvolupar-se en una professió. Aquesta divisió sexual de l'espai laboral està molt lligada a normes socials i estereotips de gènere que parteixen de l'òptica que hi ha activitats més adequades per a ser exercides per homes o dones; una visió que, actualment, encara preval en totes les regions del món, amb independència del nivell de desenvolupament de cada país i del context social i cultural. Europa tampoc no n'és una excepció; ja que en les últimes dècades amb prou feines s'han registrat canvis significatius en aquest aspecte.

b) Escassa autonomia econòmica i precària retribució salarial

Hi ha una sobre-representació de les dones en treballs precaris i ocupacions caracteritzats per la inestabilitat i/o la dedicació a temps parcial

La segregació ocupacional a què hem al·ludit comporta, en la major part dels països i regions, una sobre-representació de les dones en treballs precaris i ocupacions caracteritzats per la inestabilitat i/o la dedicació a temps parcial. Tant és així, que en l'informe de seguiment dels Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni de l'any 2013 s'indicava que més del 60% de les dones de les regions en desenvolupament tenien una feina vulnerable i, tot i que s'han experimentat millores respecte a la paritat pel que fa a treballs remunerats, amb importants asimetries entre les regions i els països. En molts d'ells, a Àsia i Àfrica les dones que accedeixen a llocs de treball remunerats, diferents al sector agrícola, amb prou feines supera el 40%.

En general, les dues últimes dècades s'han caracteritzat per la massiva incorporació de la dona al treball assalariat; una inserció laboral que ha suposat una càrrega addicional en el treball domèstic i en les tasques de cura d'altri.

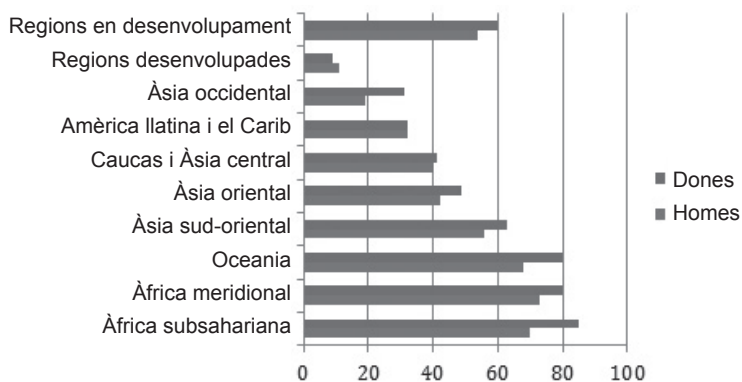
Però, que s'hagi avançat en la feminització del mercat laboral no vol dir que ho hagin fet en condicions d'igualtat respecte als homes; moltes vegades, tot i haver augmentat el seu nivell educatiu, es constata una major presència de la dona en treballs que no requereixen qualificació, mentre que en altres ocasions perceben un salari menor per a la realització de tasques similars i idèntica productivitat. Tot i la precarietat laboral a què moltes dones es veuen sotmeses, que tinguin ingressos més o menys regulars, els permet guanyar en autonomia i en majors possibilitats per impulsar estratègies que afavoreixin el seu desenvolupament personal; unes oportunitats clarament diferenciades per països i regions, sent a Àsia occidental i Àfrica septentrional on aquestes bretxes s'accentuen de forma més notòria.

Fonamentalment, les dones han augmentat les seves opcions de tenir un treball remunerat; tanmateix, aquesta circumstància no ha anat acompanyada de l'ocupació d'una feina a jornada completa, ja que la proporció de dones contractades a temps parcial és –en la majoria dels països– més del doble que la dels homes. Unes altes taxes de ‘parcialitat’ que estan directament associades a altres factors, com són la manca de coresponsabilitat en l'àmbit domèstic i familiar, l'absència d'institucions i serveis per a la cura o la percepció social del rol que han d'assumir les dones. Totes aquestes circumstàncies les porten a triar ocupacions caracteritzades per la flexibilitat horària i que –malgrat estar pitjor remunerades– facilitin la conciliació laboral i familiar.

Que s'hagi avançat en la feminització del mercat laboral no vol dir que s'hagi fet en condicions d'igualtat respecte als homes

Gràfic núm. 3: Percentatge de dones i homes treballadors per compte d'altri (2013)

Font: ONU (2014). Elaboració pròpia.

c) El “sostre de vidre”

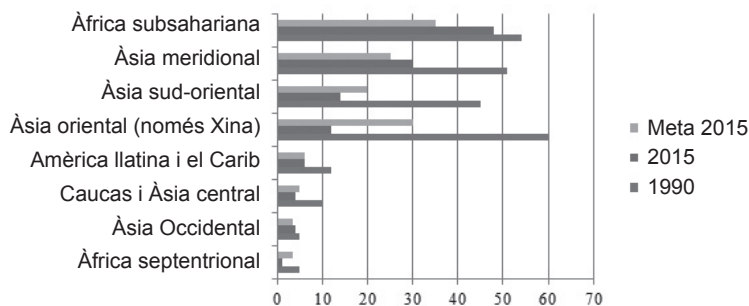
L'increment de l'accés de la dona al sistema educatiu no necessàriament s'ha vist correspost amb més i millors oportunitats en l'entorn laboral. De fet, tot i tenir un major nivell educatiu, les joves –i especialment les dones de l'Orient Mitjà i l'Àfrica septentrional– tenen més dificultats per accedir a una feina remunerada ben qualificada i posicionada; una situació que s'ha vist augmentada per la crisi que –des de l'any 2007– està afectant a nivell mundial.

Així, una lectura global-mundial de les dades ofereix estadístiques molt significatives, ja que tot i que algunes dones ascendeixin a altes jerarquies, generalment ocupen llocs de decisió intermèdia i tan sols un 25% arriben als càrrecs directius superiors; unes realitats que resulten més evidents a l'Àfrica septentrional i l'Àsia occidental. Per aquest motiu la discriminació laboral a la qual fèiem referència està directament relacionada amb una separació vertical, que relega les dones determinant que siguin els homes els qui ocupin en major proporció càrrecs directius; ampliant la bretxa –laboral i salarial– per segregació.

Educació per a eradicar la pobresa i empoderar les dones

Segons l'informe de 2014 de les Nacions Unides sobre l'avenç dels *Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni (ODM)*, la pobresa extrema² es va reduir al món –entre la dècada de 1990 i 2010– d'un 47% a un 22% (aconseguint així arribar a la meta 1.A dels ODM). En l'Informe s'aportaven dades específiques d'algunes àrees, com és el cas d'Àsia Oriental, on la reducció en aquest període encara va ser més gran, passant del 60% al 22%. Malgrat això, es constata que la reducció va ser menor en el cas de les dones, tot i que no s'ofereixen –o són escasses– les dades del nivell de pobresa desagregades per sexes. Tal com es pot observar en la gràfica núm. 4, l'informe destaca que les dones disposen de menys recursos i més dificultats per obtenir-los, com ara el treball remunerat, els crèdits oficials, els serveis socials bàsics, les propietats, etc., en tots els països del món.

Gràfic núm. 4: Proporció de persones que viuen amb menys d'1,25 dòlars al dia. Evolució 1990-2010

Font: ONU (2014). Elaboració pròpia.

Encara que la pobresa ha disminuït en termes globals a nivell mundial, segueix afectant majoritàriament les dones

Considerant aquestes circumstàncies, i encara que la pobresa ha disminuït en termes globals a nivell mundial, segueix afectant majoritàriament les dones, tant en els entorns rurals com en els nuclis urbans més empobrits. Des d'aquesta conjuntura, cal preguntar-se: com determinar el nivell de pobresa en les dones, com definir-la i en què consistirien les aportacions de l'educació per tal d'aconseguir reduir-la?

A partir de la revisió sobre la definició i caracterització de la pobresa, apuntada en l'informe de balanç dels 20 anys de la Conferència de Beijing (ONU, 2015), considerem que avançar en la seva eradicació implica considerar-la des d'una perspectiva molt més àmplia:

a) Transformar la mirada: altres formes de conceptualitzar la pobresa

Com s'assenyala en l'informe, cal alertar respecte de la permanència de determinats obstacles que, quotidianament, troben les dones en el seu desenvolupament individual i social. Entenem que la pobresa és una forma inhumana de discriminació i violència, a més d'un incompliment dels drets humans fonamentals; per aquest motiu la inversió necessària per part dels Estats i les organitzacions internacionals per al desenvolupament de mesures que promoguin el benestar en les dones, encara resulta insuficient. Com es reflecteix en els seus informes i documents, la lluita contra la pobresa, especialment per a les dones, requereix del disseny i la implementació de polítiques àmplies que convergeixin tant en l'àmbit públic com en el privat, afavorint la progressiva transformació de les institucions socials, de les estructures familiars i comunitàries, així com de les formes de govern i del procés de presa de decisions.

Des d'aquesta perspectiva, les diferents organitzacions consideren que els indicadors de pobresa basats en el nivell de renda són insuficients per mesurar el seu impacte en les dones. S'entén que aquesta té a veure amb aquelles àrees de la vida que les afecten especialment per la discriminació de gènere, com l'accés a l'educació, a l'atenció sanitària i a la planificació familiar, a la protecció social bàsica, als recursos productius, a la presa de decisions, així com a l'organització i disponibilitat de temps. És, en aquest escenari de pobresa, en què ens plantejem les mesures que poden adoptar-se a nivell polític, econòmic i educatiu a fi de millorar la qualitat de vida de les dones.

En aquest sentit, l'eradicació de la pobresa ha de començar per visibilitzar tots els factors i circumstàncies que empobreixen la dona, tant des d'una perspectiva global com local. El treball educatiu –tant en els seus discursos com en les seves accions– requereix d'una aposta ferma per dotar de contingut aquesta nova mirada; ja que en termes generals, la no discriminació de les dones passa pel reconeixement explícit de les desigualtats. Amb tot, cal fer una anàlisi profunda de com operen en les institucions i en els programes educatius mecanismes implícits de discriminació que, més enllà del discurs igualitari en què se sustenten, reproduïxen de forma sistemàtica estructures que a llarg termini situen les nenes en posició de desavantatge, en assumir una suposada igualtat que no és real. Per aquest motiu entendre la “qüestió de la dona” com una noció superada, no deixa de ser una utopia; ja que la pobresa a més de ser llegida en clau de gènere, ho ha de ser també en les dimensions econòmica, cultural, institucional, etc.

La no discriminació de les dones passa pel reconeixement explícit de les desigualtats

Lluitar contra la
pobresa de les
dones constitueix,
en si mateixa,
una tasca de
prevenció

b) Transformar les polítiques: democràcia i seguretat com a requisit previ

Lluitar contra la pobresa de les dones constitueix, en si mateixa, una tasca de prevenció: un compromís clar dels estats amb la posada en marxa de polítiques i mesures que garanteixin l'exercici de la ciutadania i la seguretat de les dones tant en el domini públic com en el privat. Com veurem en els següents apartats, formació i empoderament són necessaris perquè la igualtat de gènere sigui efectiva i, d'aquesta manera, pugui reduir la bretxa econòmica i social que les condiciona. Aquests tres factors no poden desenvolupar-se en contextos que impedeixen o dificulten l'accés de les dones a la societat. En termes generals, la inseguretat varia segons les regions del món, tot i que és transversal i afecta arreu, el cert és que continuen normalitzant-se (o no actuant de manera contundent) discursos, estereotips i pràctiques que exclouen sistemàticament les dones dels itineraris que condueixen a l'èxit.

La inseguretat és un tema central i, atenent als seus diferents nivells, constitueix una forma de limitació per al desenvolupament de les dones. En aquest sentit l'informe de Beijing insisteix en la necessitat de canviar les formes de governança a escala global, però també a nivell local, per tal de modificar aquelles normes que en l'actualitat dificulten o coarten la representació de les dones en la política o en el sector empresarial, en els mitjans de comunicació o l'esport, per destacar-ne alguns dels més significatius. Tot i la controvèrsia que de vegades susciten, les polítiques d'afirmació positiva són necessàries per assegurar la paritat, així com implementar programes que modifiquin de forma gradual les estructures socials que perpetuen la divisió sexual dels espais socials i dels temps quotidians.

c) L'educació com a tasca d'empoderament

Compartim que
l'educació és
sempre una
aposta a llarg a
termini: una acció
transversal que
impacta tant en la
vida personal com
en la comunitat

Compartim que l'educació és sempre una aposta a llarg termini: una acció transversal que impacta tant en la vida personal com en la comunitat, i que requereix d'un espai segur i d'un temps suficient per al seu desenvolupament. Partim, també, d'una idea d'educació que és alguna cosa més que l'accés al coneixement o la clau per a l'ocupació digna: una oportunitat per a la presa de consciència individual i social, la capacitat de decidir i exercir el protagonisme en la pròpia vida. En aquest sentit, els espais i temps educatius representen llocs per a la trobada grupal, per a la cooperació i la posada en marxa d'iniciatives orientades al benestar del col·lectiu. Lloc i espai de presa de consciència, de consolidació de la pròpia identitat en tant que dones, amb accions de vindicació i afirmació de la pròpia autonomia.

Empoderar-se significa tenir protagonisme, representació, veu i participar de la presa de decisions públiques, a més de disposar de la capacitat per triar el propi itinerari vital: un procés que s'articula tant des del desenvolupament de l'autonomia individual com des del treball col·lectiu. La qüestió del poder respecte de les dones i les eines necessàries per a seva adquisició han d'implicar necessàriament les polítiques i les institucions educatives. Que

aquestes no discriminin o que siguin neutres respecte al gènere no afavoreix aquest procés, sinó que l'alenteix, atès que d'alguna manera perpetua les inèrcies que fan que allò masculí i allò femení segueixin naturalitzant-se en tant que elements de diferenciació dels nens i les nenes.

L'empoderament de les dones suposa una aposta clara i decidida pel desenvolupament de polítiques i mesures de protecció social a escala nacional i internacional, que atenen especialment les dones:

- Adopció de lleis i mesures que assegurin la feina i el salari digne a tots els països.
- El reconeixement del treball domèstic i de cura d'altri, també a través de la remuneració.
- Lleis que activin la conciliació de la vida familiar i laboral, reconeixent la cria dels fills com a obligació per a tots dos sexes i no només per a les dones.
- La persecució de l'explotació infantil en tots els seus àmbits, sexual, laboral i familiar.
- Establiment de sistemes de protecció que assegurin l'acolliment de les dones que són perseguides per la seva condició, sense que es respectin els seus drets.
- Dotació de sistemes de serveis socials i educatius bàsics que garanteixin la igualtat d'oportunitats.
- El desenvolupament d'infraestructures i xarxes de comunicació adequades.

Generar una xarxa de protecció representa el pas previ i necessari per a l'empoderament, el treball de les mateixes dones de forma individual i col·lectiva, amb les apostes a llarg termini que aporta l'educació. L'informe post-2015 elaborat per l'ONU (2013b) indica que l'empoderament de les dones necessita d'un abordatge transversal en totes les àrees que afecten els seus drets i qualitat de vida. A més suposa reconèixer la insuficiència dels propis programes internacionals si no van acompanyats dels recursos econòmics i mesures necessàries que assegurin la seva implantació i sostenibilitat en el temps, impulsant iniciatives que en garanteixin, de forma eficaç, el compliment.

Generar una xarxa de protecció representa el pas previ i necessari per a l'empoderament

A nivell estatal, però traslladant-ho a l'àmbit de treball de les institucions i entitats locals, i des d'aquest marc previ que hem establert, els programes educatius poden afavorir l'empoderament de les dones en diversos aspectes. Partint de les aportacions dels estudis realitzats per l'equip d'Unterhalter (2014) i la valoració de l'informe de Beijing (ONU, 2015), considerem que el procés d'empoderament passa per garantir:

- *L'accés a l'educació en tots els seus nivells.* En la valoració de 2015, l'ONU assenyala que s'ha avançat en la paritat de matriculació en els nivells de Primària i Secundària i que aquesta s'havia aconseguit en gairebé totes les regions el 2012, tot i que la bretxa augmenta a mesura que

ens acostem a nivells superiors. On s'aconsegueix un nivell igualitari d'accés a Secundària, augmenta la proporció de dones matriculades en el cicle universitari, superant en molts casos al dels homes (ONU, 2014). Per a això, cal impulsar itineraris de prestigi social per a les nenes, afavorint el seu protagonisme en aquells espais i professions encara molt masculinitzades; a més de dotar-les de la formació necessària en drets, salut, educació sexual i planificació familiar per tal de garantir la seva autonomia en les eleccions personals i professionals que haurà de prendre al llarg de la seva vida.

- *La representació política, econòmica i social paritària.* El mateix informe assenyala que, en tots els àmbits de la vida pública, el nombre de dones en llocs directius és encara escàs (frega el 25% a nivell mundial) i també és molt reduïda la seva incorporació en els sistemes parlamentaris (al voltant d'un 20%). Les barreres que les dones troben per a la formació, la doble jornada de treball i el menor reconeixement (tant en termes econòmics com socials) actuen com frens en la seva promoció. Com ja hem apuntat, moltes de les mesures necessàries en aquest aspecte, especialment aquelles que tenen a veure amb la conciliació de la vida familiar i laboral, haurien d'implicar de forma més directa els homes i no exclusivament les dones. Per afavorir l'empoderament de les dones, la paritat ha de ser una exigència en tots els sistemes polítics i econòmics, fins a assolir la igualtat de representació en tots els sectors.
- *L'atenció a l'entorn social i context cultural.* La cultura de les institucions i dels contextos influeix decisivament en les representacions socials de les dones i del seu paper en la societat. Els diversos contextos culturals generen formes estereotipades sobre el món de les dones recolzant-se en la continuïtat de les tradicions i els costums. Per a moltes, la pressió del seu entorn perquè assumeixi i compleixi les funcions "femenines" que li han estat assignades, així com que accepti el control extern sobre el seu cos i la seva sexualitat, arriba a formes de violència explícita, fins i tot legalment establerta. La progressiva transformació d'aquest entorn hostil, a més de les lleis i sistemes de protecció que la garanteixin, se sustenta en l'organització i activitat dels moviments feministes, tal com assenyala l'informe de Beijing vint anys després, en mostrar com molts dels canvis produïts i de les fites assolides s'han produït des de la pressió i reivindicació d'aquests moviments. L'educació és una de les oportunitats que tenen les dones per a crear xarxes de suport i d'acció social, d'afrontar reptes de forma grupal i generar propostes concretes per a la seva emancipació. Alhora els programes educatius poden incidir en el seu propi context sociocultural, habilitant entorns segurs i espais de cooperació comunitària des d'una perspectiva de gènere.

L'empoderament passa per assumir el lideratge de les dones com una realitat i afavorir, per a elles, les mateixes condicions que en el cas dels homes

En línies generals, l'empoderament passa per assumir el lideratge de les dones com una realitat i afavorir, per a elles, les mateixes condicions que en el cas dels homes. L'anàlisi realitzada per Unterhalter i col·laboradors

(2014) indica en les seves conclusions que la formació dels professionals de l'educació és encara escassa i insuficient per al desenvolupament de pràctiques educatives que incorporin la perspectiva de gènere de forma explícita. Per a les autores, tant en la seva formació, com en els programes educatius de Primària i Secundària calen esforços que permetin visibilitzar la història de les dones i la seva situació al món, els processos de vindicació, així com les seves aportacions en tots els sectors socials, culturals i científics, encara amb escassa representació en els discursos i materials educatius.

Conclusions

Els escassos avenços que tan tingut lloc en diferents geografies del Planeta evidencien una problemàtica de més calat, ja que el desafiament no només consisteix a aconseguir la igualtat de gènere en diferents dimensions d'allò social, sinó interioritzar –de manera transversal– aquest principi com a garantia del compliment dels drets humans de totes les persones.

El camí cap a la paritat i la igualtat de gènere comporta un repte per a moltes societats ja que requereix transformar la mirada per comprendre el món des de posicions més justes i equilibrades. Per a això, cal partir de processos de reconceptualització que entenguin les construccions socials al voltant del gènere més enllà de les diferències sexuals, recolzant-se en iniciatives i compromisos orientats a la promoció i empoderament de la dona en el conjunt de la societat. Així, per tal de respondre a aquesta problemàtica de gènere, ha de promoure un canvi d'actituds en la ciutadania a nivell global-mundial, comptar amb el suport de marcs jurídico-normatius i polítiques, incrementar la disponibilitat de recursos, a més de generar coalicions entre els diferents agents i entitats, tot possibilitant-ne una implementació efectiva.

Cal partir de processos de reconceptualització que entenguin les construccions socials al voltant del gènere més enllà de les diferències sexuals

A parer nostre, aquests reptes comprometen metes específicament orientades a la consecució d'uns objectius per al desenvolupament de les societats, com ara:

- Reforçar les polítiques socials i educatives per tal d'evitar les desigualtats que existeixen en els centres educatius; per la qual cosa no només s'han d'aconseguir avenços respecte a la paritat en el nombre de nenes matriculades sinó tractar de convertir els entorns escolars en espais equitatius: fomentar la paritat en la contractació del professorat, material escolar no sexista, llenguatge equitatiu, coeducació, pràctiques inclusives, etc.
- Promoure estratègies econòmico-financeres que possibilitin la finalització de l'escolarització obligatòria de les nenes que habiten entorns empobrits, pel fet que seran les qui tindran més dificultats per aconseguir l'èxit escolar i, per tant, més limitacions per a un desenvolupament integral i per al seu progrés social.

- Disseny de polítiques que impulsin estratègies de sensibilització per fer real la conciliació i la coresponsabilitat entre els gèneres, tant en l'àmbit públic com privat.
- Implementar mesures que promoguin la inserció sociolaboral femenina, generant oportunitats de lideratge i empoderament de la dona en les dimensions social, política i econòmica; fet que no només comporta representació sinó també una participació activa –i implicada– del col·lectiu femení en els òrgans de decisió.

Amb aquests desafiaments comença una etapa en què lluitar per a l'eliminació de totes les formes de discriminació per raons de gènere no pot ser una tasca dilatada en el temps, ja que es tracta de fer efectiva la garantia dels drets bàsics que com a ésser humà li són negats a la meitat de la població mundial, pel fet d'ésser dona.

Rita Gradaille Pernas
 Professora de la Universitat de Santiago de Compostel·la
rita.gradaille@usc.es

Rosa Mari Ytarte
 Professora de la Universitat de Castella–La Manxa
Rosa.Mari@uclm.es

M. Belén Caballo Villar
 Professora de la Universitat de Santiago de Compostel·la
belen.caballo@usc.es

Bibliografia

Cimera de les Nacions Unides per un Desenvolupament Sostenible (2015). En <http://www.un.org/sustainabledevelopment/es/gender-equality/> [rescatat el 02-10-15]

Fòrum Mundial per l'Educació. UNESCO. En <http://www.unesco.org/new/es/education/themes/leading-the-international-agenda/education-for-all/world-education-forum-2015/> [Rescatat el 02-10-15]

ONU (2012). *Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni. Igualtat entre els gèneres. Taula de progressos, 2012*. Nova York: Nacions Unides. En <http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Resources/Static/Products/Progress2012/GenderS.pdf> [rescatat el 12-09-2015]

ONU (2013). *Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni. Informe 2013*. Nova York: Nacions Unides. En <http://mdgs.un.org/unsd/mdg/Resources/Static/Products/Progress2013/Spanish2013.pdf> [rescatat el 21-09-2015]

ONU (2013b). *Un objectiu transformador i independent per assolir la igualtat de gènere, els drets i l'empoderament de les dones: imperatius i components clau. En el context del marc de desenvolupament post-2015 i els objectius de desenvolupament sostenible*. Nova York: ONU Dones [rescatat el 06-10-15]

ONU (2014). *Objectius de Desenvolupament del Mil·lenni. Informe 2014*. Nova York: Nacions Unides. <http://www.un.org/es/millenniumgoals/pdf/mdg-report-2014-spanish.pdf> [rescatat el 01-10-15]

ONU (2015). *La Declaració i la Plataforma d'Acció de Beijing compleixen 20 anys*. Nova York: ONU Dones.

UNESCO (2015). *Sustainable Development Begins With Education. How Education Can Contribute to the Proposed Post-2015 Goals*. París: UNESCO. En <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002305/230508e.pdf> [rescatat el 08-10-15]

UNESCO (2015b). *A Guide for Gender Equality in Teacher Education. Policy and Practices*. París: UNESCO. En <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002316/231646e.pdf> [rescatat el 07-10-15]

Unterhalter, E.; North, A.; Arnot, M.; Lloyd, C.; Moletsane, L.; Murphy-Graham, E.; Parkes, J.; Saito, M. (2014). *La educación de las niñas y las jóvenes y la igualdad de género. Análisis de investigaciones rigurosas sobre educación*. Londres: DFID Department for International Development. En <http://www.observatoriodelainfancia.es/OIA/esp/descargar.aspx?id=4786&tipo=documento> [rescatado el 22-09-15]

Valcárcel, A. (2004). *La política de las mujeres*. Madrid: Cátedra.

1 Objectiu núm. 5, *millorar la salut materna*. Aquest objectiu compta al seu torn amb dues metes: 5a, *reduir en un 75% la taxa de mortalitat materna entre 1990 i 2015*, i 5B, *aconseguir, per al 2015, l'accés universal a la salut reproductiva*.

2 Considerada com la disponibilitat de menys d'1,25 dòlars al dia per persona.